

Dragoljub Petrović, *Jugoslavija u antifašističkom ratu 1941.-1945. – pred sudom historije*, Društvo za istinu o antifašističkoj narodnooslobodilačkoj borbi u Jugoslaviji 1941. do 1945. godine, Beograd, 2001., str. 202.

Knjiga dr. Dragoljuba Petrovića *Jugoslavija u antifašističkom ratu 1941. do 1945.* sadrži: Riječ urednika, Predgovor, Uvod, sedam glava i Zaključak pod naslovom: *Istorijski sud po isteku XX vijeka*. Uslovi u kojima djeluje izdavač diktirali su skromniju opremu i sitan slog, pa knjiga na prvi pogled ne daje predstavu o stvarnom obimu, koji obuhvata punih 300 autorskih stranica, od čega na tekst otpada 250 strana a 50 na seriozno odabrani naučni aparat.

U ovoj knjizi se ne vrši rekonstrukcija ratnih događaja, posebno ne ratnih operacija. To je učinjeno u veoma obilnoj literaturi i više nego brojnim naučnim radovima o tome, više nego značajnom, periodu naše historije. O Narodnooslobodilačkom ratu objavljena je arhivska građa u preko 200 tomova, objavljeni su brojni hronološki pregledi, monografije, studije sintetičkog karaktera pojedinih procesa, problema, jedinica, vojnih kampanja i operacija. Objavljena je ogromna memoarska literatura, pa i brojna umjetnička djela. Rekonstrisani su različiti segmenti historijskih zbivanja toga peroida, širih i užih subjekata i prostora, biografije manje ili više istaknutih pojedinaca. Održani su brojni naučni skupovi o nekim aspektima, periodima ili problemima i njihovi rezultati objavljeni u desetinama zbornika radova.

Da bi se pripremila i objavila ovakva knjiga, knjiga sa ambicijama da izvrši procjenjivanje takvog jednog perioda sa historijske distance od pola vijeka, bilo je neophodno ili savladati ovako impozantnu količinu izvora ili još bolje iz nje napraviti adekvatan izbor, i na osnovu tog izbora preuzeti odgovornost za prihvaćene, odbaćene ili zaobođene teze i ocjene.

Autorova ocjena tog ogromnog opusa je da je ostao "na tlu pozivističke nauke" i da su mnogi radovi imali ideološki uklon. Čitalac na osnovu toga očekuje ispravku i naučnog pristupa i ideološkog uklona. To je, veoma težak zadatak, pogotovu za jednog autora i čitalac mora biti zadovoljan za svaki pomak u tom pogledu.

U takvoj situaciji i vremenu nimalo pogodnom za studiozan i naročito akribičan istraživački postupak, autor se našao pred velikim brojem raznovrsnih i teško savladivih problema. Sa tog aspekta i treba ocjenjivat njegov napor i rezultate toga napora. Za ovakve zadatke u svijetu se obično angažuju veliki, dobro opremljeni ekspertni

timovi, pa ne treba čuditi činjenica da neki jugoslovenski historičari imaju drugačije ocjene događaja, ličnosti, i uopće involviranih subjekata i njegovih aktivnosti u ovom složenom i događajima zgusnutom periodu, koji uz to svojim značajem prevazilazi vjekove predhodne historije ovog prostora.

Kao prvom promotoru, na ovom današnjem skupu u Sarajevu, moj je zadatak da ukratko predstavim sadržaj same knjige. Ja ću to i pokušati, idući upravo redom po dijelovima knjige kako sam ih na samom početku nabrojio. Nastojanje da se to učini u vremenu koje mi stoji na raspolaganju nikako neće biti ostvareno, ali ću se truditi da iznesem bar najvažnije uklone, izložene procese i ocjene ličnosti i događaja kako sam ih ja doživio u prvom iščitavanju ove zanimljive i korisne knjige. Ograničeno vrijeme će diktirati i da moji pokušaji analize neće podjednako obuhvatiti ni svih sedam glava ni njihove dijelove, koji im predhode ili koji ih prate. Pa idemo redom. Raspoloživo vrijeme neće mi dozvoliti da to u cjelini ispunim.

U Uvodu i djelimično u autorovom Predgovoru, te prvoj glavi knjige pod naslovom *Nastanak pokreta za oslobođenje Jugoslavije 1941. godine*, dr. Petrović je dao sinetički i vrlo sažet **nastanak i razvoj** Narodnooslobodilačkog pokreta Jugoslavije i antifašističke narodnooslobodilačke borbe, koja se vrlo intenzivno vodila na ovim prostorima.

Preocjenjivanje događaja je autor počeo sa 27. martom i Aprilskim ratom, a posvetio im je značajan prostor. Za prvo je konstatovao da nije riječ o puču, nego o širokom opredjeljenju masa za zaustavljanje fašizacije zemlje u momentu kada je pristupanjem Trojnom paktu, 25. marta 1941. godine, već bio dostignut visok stepen takve orijentacije. Sam događaj je ocijenjen kao značajan doprinos antifašističkoj borbi jer je usmjerio tokove historije "ne samo na Balkanu, već i na široj svjetskoj pozornici", ako zbog ničeg drugog, onda zbog odlaganja napada na Sovjetski Savez za četiri do šest nedjelja.

Glavna odgovornost za nespремnost i loše vođenje Aprilskog rata pripisana je komandnom kadru Kraljevske vojske iako je za njegov neslavan i brz ishod bitna ogromna premoć agresora i izvjesno umanj enje vojne sposobnosti zbog djelovanja pete kolone.

Nastanku Pokreta za oslobođenje od fašističke okupacije posvećene su prve stranice prve glave studije, a vezan je za proljeće 1941. godine, odnosno za nastanak i oblikovanje Svjetske antifašističke koalicije, kao faktičkog saveza napadnutih država i godinu kada je sukob stvarno poprimio karakter novog svjetskog rata.

Osnovni razlozi nastanka Pokreta bili su "razočarenje u doradne idejne koncepte i politička shvatanja", te okupacijom stvorena besperspektivnost. Sve političke strukture su bile razbijene, a njihovi vrhovi se ponijeli kapitulanski. Jedina se održala nevelika Komunistička partija i iskoristila nastrojenost narodnih masa za značajno proširenje uticaja, te u datim okolnostima pokrenula organizovanu oružanu borbu.

Pokrenuti ustanak je postepeno, ali još u toku iste godine, prerastao u opštenarodni oslobodilački rat, čiji je zamah značajno uzrokovan općim pogoršanjem uvjeta života pod ukupacijom i fašističkim progonima i pogromima nad čitavim narodima koji su komadanjem zemlje i u novim razgraničenjima ostali u manjini.

Uostalom, vispreno je zapazio da se pokreti otpora u svijetu javljaju još od okupacije Poljske (a nastojali su i u fašiziranim zemljama, gdje su mnogi aktivisti tih pokreta pogubljeni ili završili u koncentracionim logorima). Na osnovu toga je zaključio da se ni jednoj ličnosti Jugoslavije – napadnute treće kalendarske godine – ne može pripisati epitet “prvog gerilea Evrope”. Poznato je da je to već u samom toku rata pokušala zapadna štampa pripisati Draži Mihailoviću.

Autor je visoko ocijenio ukupan doprinos narodnooslobodilačke borbe kritične ratne 1941. godine nabrojivši čitav niz očekivanih i neizvršenih efekata zaposjedanja jugoistočne Evrope (od povećanja izvoza sirovina i hrane do mobilizacije vojnika za istočni front). Konstatovao je to kao doprinos konstituisanja svjetske antifašističke koalicije, ali bar nije pomenuo da je Hitler, u jeku Moskovske bitke, bio odlučio da osiguranje svog okupacionog područja na Balkanu prepusti svojim saveznicima.

U 2. glavi, *Glavne razvojne faze i obeležja rata*, autor je na dvadesetak strana sažeo osnovne rezultate historiografskih napora u zemlji, ali je na tome i stao. Sudeći po nepotpunoj interpretaciji nekih pojava i događaja, izgleda da su malo korištene obrade štampane van Beograda, ali i neke od njegove obilne produkcije.

Dobro je uočen doprinos narodnooslobodilačkog pokreta utemeljenju i institucionaliziranju svjetske anfašističke koalicije u kritičnoj 1941. godini; značaj obrazovanja centralnih slobodnih teritorija u zapadnom dijelu zemlje u 1942. i presudnih bitaka u 1943. za učvršćenje NOP-a, te obrazovanja nove Demokratske Federativne Jugoslavije i njenoj visokoj reputaciji u daljnjem toku rata.

Nije, međutim, dovoljno uočena visoka cijena međunarodnog priznanja nove Jugoslavije, koja je plaćena narušavanjem bitnih odredbi, u knjizi nedovoljno istaknute, Platforme NOP-a. Radi se prije svega o ukidanju “sedme” konstitutivne jedinice Demokratske Federativne Jugoslavije – Sandžaka, 31. marta 1945; odricanju od – u prvoj rečenici Rezolucije Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine od 25. novembra 1943. izričito priznate – ravnopravnosti tri naroda; protjerivanju njemačke nacionalne manjine, i značajnoj infiltraciji velikosrpskih kadrova i ideja u organe vlasti Demokratske Federativne Jugoslavije.

Osnovno obilježje fašističke okupacije gotovo čitave Evrope – **genocid** nedovoljno je obrađeno. Izričito je pomenut za sjeverni dio Slovenije; gdje su “na meti genocida” bili “Štrajerci”. Ustaški genocid trebalo bi podrazumijevati kroz konstataciju da su Srbi “u masi bili ugroženi narod u NDH” (i pominjanje Jasenovca kao “najvećeg logora”), pa ovdje nije bilo prilike da se istakne otvoreno suprotstav-

ljanje Muslimana genocidu nad Srbima, Jevrejima i Romima. Ovo suprotstavljanje – izraženo u poznatim muslimanskim rezolucijama – neopravdano je vezano za traženje direktne autonomije pod njemačkim protektoratom. U jugoslavenskoj historiografiji značajno je obrađen i četnički genocid nad nesrpskim narodima, ali se u knjizi to gotovo svodi na “svirepi teror nad sopstvenim narodom...pre svega u Srbiji”. Doduše, u jednoj fusnoti pomenuto je da je na taj način pobijeno 36.000 Bošnjaka.

Kategorički je istaknuto postojanje **samo dva faktora** na jugoslovenskom ratištu (NOP i okupator) i pravilno isključeno postojanje “**trećeg činioca**”, budući da su sve “kvislinške snage” činile dio okupacionog sistema. Uprkos tome, na 52. str. se kaže da se od proljeća 1944. “na mesto otvorenih kvislinških organizama **eksponira ravnogorsko četništvo**”, što bi moglo biti ostatak tendencije da se kolaboracionisti dijele na “kvislinge” i “saradnike”.

U ovoj glavi ima više pokušaja kvantificiranja parcijalnih gubitaka u pojedinim kampanjama, a ponekad i ukupnih gubitaka, (na primjer Makedonija 25.622 čovjeka). Bilo bi dobro učiniti napor da se u tom bude dosljedan jer su tek u tom slučaju moguće meritorne ocjene. U knjizi je kroz čitav rat nedovoljno prisutan izuzetno značajan i dobro organizovani NOP na efektivno okupiranim teritorijama. Čak je bio djelimično naoružan i u oslobođenju Beograda, Sarajeva i Trsta imao bitnu ulogu, a bilo je mjesta koja je i sam u cjelini oslobodio (Visoko, na primjer).

Treća glava, *Legimitet izgradnje nove Jugoslavije* je jedna od četiri problemski obrađene. Ova četiri problema zahvataju pola ukupnog teksta i problemi su uglavnom dobro izabrani kao najvažniji. Tu su pored pomenutog legimiteta još: - *Svojsstva kolaboracionističkih tvorevina; Teza o građanskom ratu i Sociološki karakter ratujućih strana.*

“Čin ujedinjenja”, odnosno stvaranja Jugoslavije 1918. godine sveden je na 1. decembar 1918. godine. Izbjegnuto je utvrđivanje njegove legitimnosti, koja se, tobože, “nije postavljala”. Valjda iz istih razloga bila je izbjegnuta i ocjena kobne aktivnosti **Srpskog kulturnog kluba**, pod kraj tridesetih godina, kao i fašizacija zemlje u drugoj polovini te decenije.

Istaknuto je da se nova jugoslovenska država od početka ustanka “izgrađivala sa elementima federativnog sistema”, ali mi se čini da je upravo ovdje trebalo cjelovitije obraditi **Platformu NOP-a** i dati joj istaknuto mjesto i u čitavoj studiji. Ovdje je, takođe, zaboravljeno da je Jugoslavija bila “zadata” NOP-u i kao takva morala je biti njegov okvir. ZAVNO Sandžaka je, ipak, ali jedva, pomenut kao i zahtjev da bude konstitutivni dio nove Jugoslavije. Neadekvatna je tvrdnja da na Drugom zasjedanju AVNOJ-a Muslimani nisu priznati “pošto konstituisanje muslimanske nacije nije dovršeno”.

Ova glava je morala sadržavati i **osporavanje legitimiteta** od strane velikih sila Antifašističke koalicije i njihovih pritisaka da se oblikuje njeno državno uređenje. Posljedice tog osporavanja i pritisaka značajan su elemenat raspada Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije 1991. godine. To ne može biti zamijenjeno konstatacijom "da su je šefovi antifašističkih velesila tretirali kao svoju saveznicu".

Četvrta glava, posvećena **saradnicima okupatora**, koje autor u osnovi naziva "kvislinzima", ali i "kolaboracionističkim snagama" (str. 108), dala je pregled svih takvih formacija i njihovog učešća u produženim organima okupacione vlasti, ali je donekle zamagljuje četništvo D. Mihailovića, pošto "još uvijek nije dobilo pravu ocenu u nauci". Bitno je, ipak, da je konstatovana "kvislinška saradnja ravnogorskog četništva" (str. 114). Smatram da bi ta ocjena morala biti strožija i apsolutno biti negativna.

Peta glava, *Teza o građanskom ratu*, gotovo apriorno se odbacuje, ali smatramo da bi njena elaboracija mogla i morala biti preciznija pošto za to imaju objavljeni relevantni radovi.

U ovu glavu smještena je konstatacija da "cifra od preko 1,700.000 duša umorenih za vreme rata zaslužuje preispitivanje". I laicima je poznat njen nastanak i karakter, te objašnjenje da to predstavlja izračunat demografski gubitak – nije adekvatno. Nejasno je zašto nisu komentarisani rezultati istraživanja Žerjavića, a Kočovićeve su data na drugom mjestu.

Šesta glava, *Sociološki karakter ratujućih strana*, predstavlja malu studiju ovog problema. Sa obilnim naučnim aparatom obuhvata čitavih 30 stranica.

Studija se u cjelini smatra korektnom, ali kad su u njenom okviru obrađena i neka pitanja međunarodnih odnosa, trebalo je ući u njihovu suštinu i pritiske da se faktori čija je saradnja sa okupatorom u knjizi dokumentovana prihvate kao partner u vlasti nove Jugoslavije.

Sedma glava, *Međunarodni položaj nove Jugoslavije tokom rata*, jasno je predstavlja uvjete pod kojima je NOP djelovao i postepeno uvažavan od sila Antifašističke koalicije, kao položaj i djelovanje paralelne izbjegličke vlade Jugoslavije, a potom napore njihovog objedinjavanja radi međunarodnog pitanja. Šteta je što se dobija utisak o dva gotovo ravnopravna faktora.

Posljednji dio knjige, *Istorijski sud po isteku XX veka*, predstavlja određenu vrstu zaključka sa historijske distance od pedeset godina.

Po otpočinjanju Drugog svjetskog rata, koga su povele fašističke sile Trojnog pakta, narodima i zemljama izvan fašističkog tabora trebalo je vremena da se organizuju za odbranu. U tom okviru imali su veliki značaj pokreti otpora. Narodi Jugoslavije u tom su imali zapaženu ulogu na međunarodnom planu, otvorivši četvrti front protiv najvećeg zla XX vijeka. Rat je bio antifašistički i narodnooslobodilački.

Odbačene su tvrdnje o građanskom ratu. Osuđena je kolaboracija sa okupatorima, uključujući i dvostruko (verbalno i praktično) ponašanje Ravnogorskog pokreta.

Moramo istaći nepovoljnu okolnost da je knjiga štampana u tiražu od 250 primjeraka, bez obzira na to što je to uslovljeno raspoloživim sredstvima izdavača. Ovakvi poduhvati su rijetki i na njima se redovno angažuju veliki timovi najvećih eksperata, pa predlažem da se učine naponi za doradu ovog, prije svega dobronamjernog, pokušaja i, s obzirom na raspoložive mogućnosti, dosta uspješnog djela, koje u ovom izdanju sa sitnim slogom izgleda vrlo skromno. ■

Muharem Kreso

Dragoljub Petrović, *Jugoslavija u antifašističkom ratu 1941.-1945. - pred sudom historije*, Društvo za istinu o antifašističkoj narodnooslobodilačkoj borbi u Jugoslaviji 1941. do 1945. godine, Beograd, 2001., str.202.

Pred nama je neobičajena, ali nada sve zanimljiva i provokativna knjiga beogradskog autora, uvaženog historičara dr. Dragoljuba Petrovića pod naslovom *Jugoslavija u antifašističkom ratu 1941.-1945. - pred sudom historije*, u izdanju Društva za istinu o NOB u Jugoslaviji 1941.-1945. (Beograd, juna 2001.). Kada kažem neobičajena, onda prije svega mislim na naučne, političke, kulturne, izdavačke i općedruštvene prilike, okolnosti i stvaralačku, naučno-istraživačku atmosferu u BiH, ali i na širim prostorima bivše SFRJ.

Naime, s obzirom na sve što je vezano za raspad Jugoslavije, ratove koji su na ovim prostorima vođeni od 1991. do 1995. godine, agresiju i zločin genocida koji su učinjeni, pojavu novog fašizma i nacifašizma, nacionalističko divljanje, velikodržavne projekte, hegemonizme i separatizme, etnička čišćenja, ksenofobiju, nacionalizam svih boja i orijentacije, te posebno na masovna istrebljenja i uništenja pojedinih naroda (prije svega Bošnjaka), stvaranje novih država i instaliranje novih političkih sistema – baviti se antifašističkim ratom u Jugoslaviji i periodom od 1941. do 1945. za mnoge izgleda pomalo i degutantno, passe ili zakašnjelo, neproduktivno i sl.

Neki opet smatraju da je to samo romantičarski poziv, dijelom i prkos starih revolucionara i antifašista i pokušaj da se upravo iz tog ugla minule kataklizme ponovo preispita stvarni karakter antifašističkog rata 1941. do 1945. i da se sa distance